

ЭРОН ИСЛОМ РЕСПУБЛИКАСИ ВА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎРТАСИДАГИ САВДО-ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК МУНОСАБАТЛАРИ

Файзуллаев С.А.

Тошкент давлат Шарқшунослик университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7149280>

Аннотация. Мақолада муаллиф томонидан Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақасидаги географик ва геосиёсий жойлашувидаги ўрни, шунингдек, Эрон Ислом Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий муносабатлардаги кўрсаткичлар кўрсатиб ўтилган ҳамда икка томонлама алоқаларни ривожлантириш бўйича таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Марказий Осиё юраги, иқтисодий лойиҳалар, экспорт тушумлари, транзит коридори, қўшничилик сиёсати.

ОТНОШЕНИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ИРАН И РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН

Аннотация. В статье автор показывает место Узбекистана в географическом и геополитическом положении Центральноазиатского региона, а также показатели политических и экономических отношений между Исламской Республикой Иран и Республикой Узбекистан, и предлагает предложения по развитию двусторонних отношений.

Ключевые слова: сердце Центральной Азии, экономические проекты, экспортная выручка, транзитный коридор, политика соседства.

TRADE AND ECONOMIC COOPERATION RELATIONS BETWEEN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. In the article, the author shows the place of Uzbekistan in the geographical and geopolitical location of the Central Asian region, as well as indicators of the political and economic relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Uzbekistan, and offers proposals for the development of bilateral relations.

Keywords: heart of Central Asia, economic projects, export earnings, transit corridor, neighborhood policy.

КИРИШ

Ўзбекистон географик ва геосиёсий жойлашуви нуқтаи назаридан “Марказий Осиёнинг юраги”да жуда нозик ва алоҳида мавқега эга бўлиб, ушбу минтақанинг барча тўртта давлати, яъни Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Туркменистон билан умумий чегарадош. Марказий Осиёнинг ҳеч бир давлатида бундай географик хусусият мавжуд эмас. Шу сабабдан, Ўзбекистон одатда Марказий Осиё минтақасида “геосиёсий мувозанат вазни” деб аталади, чунки Ўзбекистонда тартиб ва барқарорликнинг издан чиқиши “Марказий Осиёнинг юраги”га таҳдид ва бу минтақанинг бутун атмосферасидаги беқарорликни англатади. Бундай эътиборга молик географик ва геосиёсий устунликка қарамай, Ўзбекистон “Twice Landlocked” мамлакат ҳисобланади.[1] Ўзбекистоннинг ушбу экологик ва географик детерминизмни енгиш борасидаги саъй-ҳаракатлари ушбу мамлакатни “Бир макон, бир йўл ташаббуси” (Хитойнинг Ипак йўли лойиҳаси), “Шимол-Жануб” коридори каби транзит лойиҳалари ва коммуникация йўлакларида иштирок этиш

ва рол ўйнашга алоҳида эътибор қаратишига сабаб бўлди. Шунингдек, Чорбаҳор порти орқали “Афғонистон-Эрон-Ўзбекистон” транзит лойиҳаси мавжуд.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўзбекистон ривожланган ва илғор иқтисодиётга эга бўлмаса ҳам, ўзига хос “ўтиш даври ва ўсиб бораётган ва ривожланаётган иқтисодиёт”га эга, Ўзбекистон кўпчилик эронликлар, ҳаттоки Эроннинг кўплаб иқтисодий ва тижорат фаоллари учун муҳим бўлган иқтисодий имкониятларга эга. Расмий маълумотларга кўра, 2021 йилда Ўзбекистоннинг ялпи ички маҳсулоти 7 фоизга, саноат 9,5 фоизга, хизматлар 20 фоизга, қурилиш соҳаси 6 фоизга, қишлоқ хўжалиги 4 фоизга ўсган. Инфляция даражаси 10 фоиздан паст бўлган. Экспорт ҳажми 16,5 миллиард долларни ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан қарийб 1,3 миллиард долларга ошди. Умумий қиймати 12,4 миллиард долларлик 318 та йирик ва 14 мингта худудий лойиҳалар ишга тушди.[2]

Сўнгги йилларда Ўзбекистон-Эрон савдо ҳамкорлигининг самарадорлиги ва ўсиш суръатларига ижобий баҳо берилди. Шундай қилиб, 2021 йилда товар айирбошлаш ҳажми 74 фоизга ошиб, 430 миллион доллардан ошди. 2022 йилнинг биринчи ярмида бу кўрсаткич 239 миллион долларга етди.[3] Етказиб берилаётган товар ва хизматлар турларини ўзаро асосда кенгайтириш муҳимлиги қайд этилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўзбекистон ҳам дунёдаги энг йирик пахта етиштирувчи ва экспорт қилувчи давлатлардан бири бўлиб, бу давлат Туркменистон, Ҳиндистон, Бразилия ва Миср каби давлатлар қаторида “оқ олтин” номи билан машҳур бўлган жаҳон пахта савдосида жуда муҳим ўрин тутади. Ўзбекистондаги пахта плантациялари асосан Бухоро вилоятида, Туркменистон билан чегарадош, шунингдек, пойтахт Тошкентда жойлашган. “Пахта” ва “пахта ипи” Эрон томонидан Ўзбекистондан олиб келинадиган иккита асосий маҳсулот бўлиб, у тикувчилик ва тўқимачилик саноатида кенг қўлланилаётгани бежиз эмас. Аммо шуни ҳам таъкидлаш керакки, Ўзбекистон ҳукуматининг сўнгги йиллардаги ёндашуви хомашёни қисқартириш, тўқимачилик ва тикувчилик саноатини ривожлантиришдан иборат. Шунингдек, Ўзбекистон газ захиралари ва табиий газ қазиб олиш ҳажми бўйича жуда бой бўлиб, МДҲ давлатлари орасида Россия ва Туркменистондан кейин учинчи ўринда туради. Бу мамлакатнинг тасдиқланган нефт захиралари миқдори ҳам 100 миллион тонна (тоннасига тахминан 7 баррел) деб баҳоланмоқда. Шу мақсадда Ўзбекистон ҳукумати 2030 йилгача нефт ва газни қидириш, қазиб олиш ва қайта ишлаш соҳаларига 36.5 миллиард долларлик 30та лойиҳа амалга ошириши кутилмоқда.[4] Бироқ бу маҳсулотларни экспортга йўналтиришда Ўзбекистон ҳукумати худди пахта каби хомашё сотишни камайтириб, нефт-кимё саноати ва нефт-газ маҳсулотларини ривожлантирмоқда. Хитой ва Россия Ўзбекистоннинг экспорт ва импорт соҳасида биринчи икки иқтисодий ва тижорат ҳамкорлари, Қозоғистон, Жанубий Корея, Германия, Туркия ва Ҳиндистон каби давлатлар эса Ўзбекистоннинг бошқа муҳим тижорат ва тижорат ҳамкорлари ҳисобланади. 2020 йилги статистик маълумотларга кўра, Эрон Ўзбекистонга экспорт қилувчилар орасида 23-ўринни ва ушбу мамлакатдан импорт қилувчилар орасида 8-ўринни эгаллади.

МУҲОКАМА

Ҳозирда Ўзбекистон раҳбарияти томонидан Ички соҳада коррупсияга қарши курашиш ва хавфсизликни таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва суд-ҳуқуқ

институтлари фаолияти самарадорлигини ошириш, давлатнинг иқтисодийдаги ролини пасайтириш ва эркин ва рақобатбардош бозор иқтисодийтини ривожлантириш, электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш каби чора-тадбирлар кўрилмоқда. Янги технологиялар, алоқа ва ахборот технологиялари, рақамли иқтисодий, газ ва нефт-кимё саноатини, шунингдек, пахта (оқ олтин) ишлаб чиқаришнинг жуда катта қувватига асосланган тўқимачилик саноатини ривожлантириш масалалари Мирзиёев ҳукумати томонидан кун тартибига қўйилди. Ташқи сиёсат соҳасида “очиқ эшиклар сиёсати”, “қўшнилар билан ўзаро ҳамкорлик” (Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Афғонистон) ва “минтақавий кучлар билан мувозанат яратиш” (Эрон, Туркия, Ҳиндистон ва Саудия Арабистони) ва “халқаро кучлар” (Россия, Хитой, Европа ва Америка) кун тартибига қўйилган бўлиб, бунинг натижасида Ўзбекистоннинг Тожикистон, Қозоғистон, Россия, Туркия, Эрон ва Ғарб дунёси билан муносабатлари сезиларли даражада яхшиланди. Ўзбекистон иқтисодийнинг нисбий ўсиши ва ривожланиши, минтақавий ва халқаро ўзгаришлар соҳасида бу давлатнинг қиёфасининг ўзгариши ана шу ўзгаришларнинг натижаси бўлди. Ана шу ўзгаришлар таъсирида сўнгги бир неча йил ичида Техрон ва Тошкент ўртасидаги муносабатлар янги ва ўзгача муҳитга кирди.

Бу жараён Сейид Иброҳим Раиси самарали бошқарувидан кейин ҳам давом этди. Сейид Иброҳим Раиси ҳукуматнинг “қўшничилик сиёсати” ва “иқтисодий дипломатия”га эътибор қаратиши Техрон ва Тошкент ўртасидаги муносабатларнинг янада кучайишига сабаб бўлган муҳитни яратди. 2021 йил сентябрда Тожикистон пойтахти Душанбе шаҳрида бўлиб ўтган Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти саммитлари ва мазкур йилнинг декабр ойида Туркменистоннинг Ашхобод шаҳрида бўлиб ўтган Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти саммитлари доирасида Сейид Иброҳим Раиси ва Шавкат Мирзиёев ўртасида икки учрашув ўтказилди.

ХУЛОСА

2021 йил 2 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазири С.Умурзаков Эрон Ислом Республикаси Саноат, конлар ва савдо вазири Р.Раҳмоний билан инвестициявий ва савдо-иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлаш имкониятларининг муҳокамасига бағишланган учрашув, Ўзбекистон Хавфсизлик кенгаши котиби Виктор Маҳмудов ва Эрон Миллий хавфсизлик олий кенгаши котиби Али Шамхоний ўртасидаги учрашув, Эрон Ислом кенгаши раиси Муҳаммад Боқир Қолибоф бошчилигидаги делегация Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Спикери Нуриддинжон Исмоилов билан учрашувлари ҳамда бошқа қатор учрашувлар икки мамлакат муносабатларидаги ўта муҳим воқеалардандир. Шу қисқа муддатда Ўзбекистоннинг Эроннинг Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотидаги аъзолигини кузатувчи мақомидан асосий мақомга ўзгартиришни қўллаб-қувватлагани, Афғонистон-Эрон-Ҳиндистон транзити лойиҳасида Чорбаҳор портидан (Толибон келишига қарамай) иштирок этишдан манфаатдорлиги давом этди. Икки мамлакат ўртасидаги маслаҳатлашувлар Афғонистондаги воқеалар ва Толибон Ислом Амирлиги ҳукумати билан қарама-қаршилик тури бўйича Эрон ва Ўзбекистон ҳукуматлари ўртасидаги доимий сиёсий ва хавфсизлик юқори ва ижобий йўналишни яққол кўрсатувчи ҳолатлардан биридир. Шунга қарамай, шуни эътироф этиш керакки, Эрон ва Ўзбекистон ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилганининг 30 йиллиги муносабати билан Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон ташқи

сиёсатида рўй берган муҳим ўзгаришларни инобатга олиб, икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни янада ривожлантириш бўйича қатор таклифлар илгари сурилади:

Биринчидан, Эрон ва Ўзбекистон ўртасида тўғридан-тўғри авиақатновларни кучайтириш ва ривожлантириш. Ушбу парвоз йўналишларини (Техрон-Тошкент) сақлаб қолиш ва уни Эроннинг Исфохон ва Машҳад, Ўзбекистоннинг Самарқанд ва Бухоро каби бошқа шаҳарларига кенгайтириш фуқароларнинг саёҳат ва ҳаракатини осонлаштириш мақсадида виза тизимини бекор қилишни талаб қилади.

Иккинчидан, Эрон ва Ўзбекистоннинг хусусий тижорат ва тижорат секторлари ўртасидаги боғловчи бўғин ва кўприк сифатида, сўзлашув ёки ташвиқот эмас, балки Эрон-Ўзбекистон қўшма савдо палатасининг амалий позициясини мустаҳкамлаш. Қувонарлиси, ўтган йили бир томондан Эрон палатаси ва Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси, Эрон палатаси билан Ўзбекистон савдо-сотик экспортчилари иттифоқи ўртасида иқтисодий ҳамкорлик тўғрисидаги битим имзолангани икки давлат ўртасидаги хусусий сектор ҳамкорлигини ривожлантиришда муҳим қадам бўлди. Айни пайтда бугунги куннинг ўзида Ўзбекистонда Эрон инвестициялари иштирокидаги 244 та корхона фаолият юритмоқда, шулардан 115 таси – 100 фоиз эрон инвестициялари иштирокида ташкил этилган. Йилдан-йилга Эрон компанияларининг Ўзбекистонда фаоллиги ошиб бормоқда. Мавжуд статистик маълумотларга кўра, 2021 йил якунлари бўйича, Ўзбекистон ва Эрон ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 431 миллион долларга етди. Ундан Ўзбекистон экспорти 177 миллион доллар, импорт эса 254 миллион долларни ташкил қилмоқда.[5] Аммо икки давлатнинг иқтисодий ва савдо алоқаларида шундай имкониятлар мавжудки, алоқалар ҳажми ҳозирги 500 миллион доллардан йилига 1 ҳатто 2 миллиард долларгача етиши мумкин. Эрон божхонасидан олинган маълумотларга кўра, 2021 йилда Ўзбекистонга 600 дан ортиқ турдаги товарлар экспорт қилинган. Эроннинг энг муҳим экспорт объектлари пўлат маҳсулотлари (арматуралар, профиллар, пўлат қуйма ва бошқалар) ва экспортнинг 50% дан ортиқ улушига эга кимё ва нефт-кимё маҳсулотлари (полипропилен, полиетилен, полистирол ва бошқалар), қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (аралашмалар, хурмо, киви ва картошка) ва тош майдалагичлар, Ўзбекистондан олиб келинган энг муҳим маҳсулотлар пахта иплари ва импортнинг 90% дан ортиқ улушига эга пахта толаси, ипак, калий хлорид ва дуккакли экинлар ташкил этади. Шунга қарамай, Эрон ва Ўзбекистон ўртасидаги иқтисодий ва савдо алоқаларини ривожлантириш учун турли чора-тадбирлар кўрилиши керак. Эрон ва Ўзбекистон эркин ва махсус иқтисодий зоналари имкониятларидан самарали ва мақсадли фойдаланиш, банк ўтказмаларини очиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш, тадбиркорлар учун бошқа кредит ҳужжатлари, Эрон-Ўзбекистон қўшма иқтисодий комиссиясининг мунтазам ва узлуксиз йиғилишлари, Эроннинг 31 вилояти Савдо-саноат палаталарининг Ўзбекистоннинг турли вилоятларидаги Савдо-саноат палаталари билан самарали ва тизимли алоқаларини йўлга қўйиш-Эрон ва Ўзбекистон савдоси Техрон ва Тошкент ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш жараёнида эътиборга олиниши лозим бўлган яна бир муҳим ва зарур чора-тадбирлардан биридир.

Учинчидан, транзит сектори имкониятларидан самарали ва максимал фойдаланиш. Шубҳасиз, Эроннинг Ўзбекистонга нисбатан энг муҳим имконияти ва иқтисодий устунлиги алоқа ва транзит йўлаклари бўлиб, улар доирасида “Термиз-Мозори Шариф-Ҳирот” автомобиль ва темир йўли йўлаги, “Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон-Уммон”

йўлаги, “Хитой-Қозоғистон-Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон” темирйўл коридорлари эътиборга лойиқдир. Афғонистон билан транспорт соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш ҳамда трансфғон йўлаги доирасида янги темир йўллари барпо этиш истикболда Марказий Осиёнинг энг қисқа йўллар орқали Ҳинд океани ва Форс кўрфазидаги бандаргоҳларга чиқишини таъминлайди, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёни Европа ва Хитой бозорлари билан боғлайди. Афғонистонда толиблар ҳокимият тепасига келганига қарамай, Ўзбекистоннинг “Афғонистон-Эрон-Ҳиндистон” транзити лойиҳасида иштирок этишдан манфаатдорлиги Ўзбекистон ҳукумати Чорбаҳор портига алоҳида эътибор қаратаётганини ва бу порт билан алоқаларни ривожлантириш масаласини кўриб чиқаётганини яққол кўрсатади ҳамда уни амалга ошириш икки давлатнинг “Шимол-Жануб” йўлаги, Форс кўрфази-Қора денгиз йўлаги ва Шарқий йўналишдаги дастурларини ҳар томонлама режалаштириш ва амалга оширишни тақозо этади.

REFERENCES

1. Christopher Grigoriou. Landlockedness, Infrastructure and Trade: New Estimates for Central Asian Countries // The World Bank Development Research Group Trade Team. 2007. // URL: <https://documents1.worldbank.org/cu> .
2. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 30 декабрь куни келгуси йилда иқтисодиёт тармоқлари ва коммунал соҳа барқарор ишлашини таъминлаш масалалари бўйича видеоселектор йиғилиши. // URL: <https://xabardor.uz/kr/post/>.
3. UzDaily. Обсуждены перспективы развития сотрудничества с Ираном. // URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/>.
4. UzReport. 2030 йилгача нефть-газ соҳасида \$36,5 млрдлик 30 та лойиҳа амалга оширилади. // URL: <https://www.uzreport.news/politics/2030>.
5. Kun.uz. Денгиз томон йўл, визалар ва туризм – Эроннинг Ўзбекистондаги элчиси билан суҳбат. // URL: <https://kun.uz/news/2022/02/11/dengiz-tomon-yol-vizalar-va-tur>.